

Bogusław Soltys¹

Uniwersytet Wrocławski

ORCID ID: 0000-0002-8359-7732

WYNAGRODZENIE WEDŁUG STAWEK GODZINOWYCH – WYTYCZNE DLA RADCÓW PRAWNYCH ŚWIADCZĄCYCH POMOC PRAWNĄ KONSUMENTOM NA KANWIE WYROKU TRYBUNAŁU SPRAWIEDLIWOŚCI Z DNIA 12 STYCZNIA 2023 R. (C-395/21)

ABSTRACT

Remuneration at hourly rates – guidelines for attorneys-at-law providing legal assistance to consumers on the basis of the judgment of the Court of Justice of the European Union of January 12, 2023 (case file no. C-395/21)

The article addresses the issue of the legal qualification of various defects in contractual provisions concerning remuneration for the provision of legal assistance to consumers. The impetus for bringing this issue closer is the recent judgment of the Court of Justice of the European Union of January 12, 2023, (case file no. C-395/21) which took interest in the area of rules for the exercise of legal professional activity. This is because, from the perspective of the EU law, it contains an assessment of the legal consequences of the lack of transparency of provisions shaping

¹ Radca prawny, doktor habilitowany, prof. UW, wykładowca w Zakładzie Prawa Gospodarczego i Handlowego WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego. Autor wielu publikacji z zakresu prawa spółek, kontraktów, własności przemysłowej, arbitrażu oraz problematyki dotyczącej rynku usług prawniczych.

contractual remuneration based on hourly rates for services provided to consumers by the Lithuanian attorneys. The purpose of this article is not only to present the assumptions of this ruling, but also, taking them into account, to formulate conclusions that, in light of the Polish law, should be addressed at attorneys-at-law and other Polish service providers, both operating in the regulated and unregulated legal services market.

Keywords: providing legal assistance to consumers, requirement of transparency of contractual provisions, abusive and invalid remuneration provisions, remuneration of legal advisors from the point of view of professional deontology, contractual remuneration vs. corresponding work performer

Słowa kluczowe: świadczenie pomocy prawnej konsumentom, wymóg transparentności postanowień umownych, abuzywność i nieważność postanowień dotyczących wynagrodzenia, wynagrodzenie radców prawnych z punktu widzenia deontologii zawodowej, wynagrodzenie umowne a odpowiadające wykonanej pracy

1. Wprowadzenie do problematyki

Zagadnienie wadliwości postanowień umownych normujących wynagrodzenie za usługi prawnicze świadczone konsumentom rozumianym zgodnie z art. 22¹ k.c.² oraz odpowiedzialność związanych z nimi sankcji są stosunkowo rzadko podejmowane w literaturze prawniczej. Unormowania deontologiczne³ przyjmowane przez samorządy prawniczych zawodów zaufania publicznego, mimo że skierowane są na zapewnienie należytego wykonywania takich usług oraz innych czynności z zakresu udzielania pomocy prawnej, nie uwzględniają przewidzianego w obowiązujących przepisach zróżnicowania reguł postępowania wynikających ze wzmocnionej ochrony konsumentów, a poza tym mają podmiotowo ograniczony zasięg, który jest adresowany wyłącznie do członków tych samorządów. Wskazane zagadnienia nie zajmują również dostatecznej uwagi Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, który jak dotychczas w ogóle bardzo rzadko podejmuje czynności nadzorcze na rynku usług prawniczych⁴.

Jednakże nie powinno ulegać wątpliwości stwierdzenie, że czasy, w których kwestia wynagrodzenia za świadczenie usług prawniczych w głównej mierze miała charakter honorowy, niestety dawno minęły. Potwierdzeniem tego jest nie tylko powszechne na

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360), dalej: k.c.

³ Przez deontologię należy rozumieć zespół norm pozaprawnych, obejmujący zarówno reguły o charakterze etycznym (moralnym), jak i prakseologicznym, który odnoszą się do prawidłowego wykonywania danego zawodu. Por. A. Tomaszek, *Deontologia zawodu adwokata i radcy prawnego wobec otwarcia korporacji*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 22, s. 1223 i n. oraz P. Skuczyński, *Etyka adwokatów i radców prawnych*, Warszawa, C.H.Beck 2016, s. 101 i n.

⁴ Jak wynika z danych zamieszczonych na stronie WWW Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (zob. https://decyzje.uokik.gov.pl/bp/dec_prez.nsf), w okresie ostatnich 20 lat w odniesieniu do działalności prawniczej identyfikowanej za pomocą działu 69 PKD wydano zaledwie kilkanaście decyzji dotyczących niedozwolonych postanowień umownych oraz innych nieuczciwych praktyk stosowanych w stosunkach umownych i przedumownych z udziałem konsumentów [dostęp: 26 czerwca 2023 r.].

ogół zaprzestanie posługiwania się w obrocie określeniem „honorarium”, ale również znaczący przyrost liczby sporów sądowych o zapłatę wynagrodzenia, zarówno na nieregulowanym, jak i regulowanym rynku usług prawniczych⁵. Współcześnie nie można też nie dostrzegać, że niedozwolone postanowienia umowne paradoksalnie pojawiają się coraz częściej nawet w umowach, których celem jest udzielenie konsumentom pomocy prawnej w sprawach związanych ze zwalczaniem takich klauzul w innych stosunkach umownych, np. związanych z tzw. kredytami frankowymi. Z tych wszystkich przyczyn wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej dotyczący możliwości stwierdzenia niedozwolonego charakteru (abuzywności) postanowień umownych regulujących wynagrodzenie za usługi adwokackie według stawek godzinowych jest dobrą okazją nie tylko do przybliżenia wskazanych zagadnień na tle prawa polskiego, ale również sformułowania odpowiednich wniosków nawiązujących zarówno do zasad wykonywania zawodu radcy prawnego, jak i zasad o charakterze uniwersalnym. Tym bardziej że w środowisku prawniczym budzi on już sporo emocji⁶.

2. Tezy wyroku TS z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21)

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21)⁷ zawiera odpowiedzi na pytania prejudycjalne w kwestii wykładni przepisów art. 3 ust. 1, art. 4 ust. 2, art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13/EWG⁸ o nieuczciwych warunkach w umowach konsumenckich, które zostały skierowane przez Sąd Najwyższy Litwy w sprawie stosowania stawek godzinowych w umowie o świadczenie usług prawnych zawartej pomiędzy adwokatem a konsumentem. Trybunał Sprawiedliwości, mając na względzie dotychczasowy dorobek orzecznicy w podobnych sprawach, zawyrokował, że:

- 1) Powinność zachowania transparentności (przejrzystości) postanowień umownych, tj. wyrażania ich prostym i zrozumiałym językiem w rozumieniu art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13, dotyczy również określenia głównego przedmiotu umowy oraz relacji wynagrodzenia (ceny) do otrzymywanych w zamian świadczeń.

⁵ Regulowany rynek usług prawniczych związany jest wyłącznie z wykonywaniem reglamentowanych zawodów prawniczych, takich jak np. zawód radcy prawnego czy adwokata, natomiast podstawą wyróżnienia nieregulowanego rynku usług prawniczych są adresowane do każdego gwarancje wolności prowadzenia działalności gospodarczej. Na temat pojęcia tych rynków, specyfiki oraz prób ich rozdzielenia zob. B. Sołtys, *Rozdzielenie zakresów prawniczej działalności regulowanej i wolnej – de lege lata i de lege ferenda*, „Przegląd Sejmowy” 2021, nr 3, s. 127 i n.

⁶ Zob. np. M. Jabłoński, K. Koźmiński, *Prawnik też „abuzywny”*, „Rzeczpospolita”, <https://www.rp.pl/opinie-prawne/art37885311-michal-jablonski-krzysztof-kozminski-prawnik-tez-abuzywny> [dostęp: 26 czerwca 2023 r.] oraz A. Wiewiórowska-Domagalska, *Wydumane ryzyko utraty zarobku przez prawnika*, „Rzeczpospolita”, <https://www.rp.pl/opinie-prawne/art37999351-aneta-wiewiorowska-domagalska-wydumane-ryzyko-utruty-zarobku-przez-prawnika> [dostęp: 26 czerwca 2023 r.].

⁷ LEX nr 3454586. Wyrok opublikowany jest również w Legalis, a także na stronach Trybunału Sprawiedliwości, <https://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=pl> [dostęp: 26 czerwca 2023 r.].

⁸ Dyrektywa Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.U. 1993, L 95, s. 29), zmieniona dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. (Dz.U. 2011, L 304, s. 64, dalej: dyrektywa 93/13).

- Odnosi się więc również do wynagrodzenia (ceny) według stawki godzinowej w umowie o świadczenie usług między adwokatem a konsumentem;
- 2) Niezachowanie wymogu transparentności postanowień regulujących wynagrodzenie w umowie o świadczenie usług między adwokatem a konsumentem, nawet jeśli wchodzi one w zakres głównego przedmiotu umowy, nie implikuje jednak ich abuzywności, o jakiej mowa w art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13, chyba że prawo danego państwa członkowskiego na mocy swego prawodawstwa, zgodnie z art. 8 dyrektywy 93/13, przyjęło automatyzm takiego skutku⁹;
 - 3) Określenie wynagrodzenia (ceny) za pomocą stawek godzinowych w umowie o świadczenie usług między adwokatem a konsumentem jednak nie spełnia wymogu transparentności bez przekazania konsumentowi przed zawarciem umowy zupełnych informacji o ekonomicznych kosztach umowy, pozwalających mu podjąć rozważną i w pełni świadomą decyzję o jej zawarciu.
 - 4) Przepisy art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13 nie sprzeciwiają się utrzymaniu mocy obowiązującej stosunku prawnego z pominięciem postanowień abuzywnych odnoszących się do głównego przedmiotu umowy i regulujących wynagrodzenie (cenę) według stawek godzinowych za wykonane usługi adwokackie, nawet gdyby miało to skutkować pozbawieniem przedsiębiorcy prawa do zapłaty. Jednak w przypadku, w którym nieskuteczność postanowień dotyczących wynagrodzenia (ceny) za usługi prawnicze prowadziłaby do nieważności całego stosunku umownego, narażając konsumenta na szczególnie niekorzystne skutki, to sądy krajowe władne są utrzymać stosunek umowny w oparciu o zastąpienie postanowień abuzywnych przepisami o charakterze dyspozytywnym lub mającym zastosowanie w razie porozumienia stron, natomiast zgodnie ze wskazanymi przepisami dyrektywy nie mogą zastąpić abuzywnych postanowień umownych oszacowaniem poziomu należnego wynagrodzenia za usługi.

3. Znaczenie wymogu transparentności postanowień umownych

W pierwszym rzędzie należy zaznaczyć, że wymóg transparentności (przejrzystości) postanowień umownych jest konsekwencją i zarazem rozwinięciem niezbędnej z punktu widzenia systemu prawa określoności zobowiązaniowych stosunków prawnych. O ile jednak niespełnienie tej przesłanki przy korzystaniu z autonomii woli prowadzi do naruszenia natury stosunku zobowiązaniowego, a w rezultacie do nieważności umowy¹⁰ (zob. art. 56 w zw. z art. 353¹ i art. 58 k.c.), o tyle brak transparentności postanowień umownych z zastrzeżeniem dotyczącym zobowiązaniowych stosunków konsumenckich

⁹ W odróżnieniu od polskiego ustawodawcy Litwa przyjęła w swym prawodawstwie automatyczny skutek abuzywności nietransparentnych postanowień umownych.

¹⁰ Co do ograniczonej możliwości stosowania tej zasady do jednostronnych czynności prawnych zob. R. Strugała, [w:] *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz*, red. P. Machnikowski, Warszawa 2022, Legalis, art. 353¹, Nb 7–8.

zasadniczo można usunąć w drodze wykładni oświadczeń woli (zob. art. 65 k.c., por. art. 385 § 2 k.c. *in fine*).

Powinność zapewnienia transparentności (przejrzystości) postanowień umownych, wyrażająca się w szczególności nakazem formułowania ich w sposób zrozumiały i jednoznaczny, jest jednym z uniwersalnych standardów prawa kontraktów, który – jak wynika z treści art. 66¹ § 2 i 4 oraz art. 385 § 2 k.c. – funkcjonuje nie tylko w obrocie konsumenckim, ale również w obrocie powszechnym i gospodarczym (dwustronnie profesjonalnym). Nakaz formułowania postanowień umownych w sposób zrozumiały i jednoznaczny nawiązuje do konsensusu będącego podstawą obowiązywania umów i zarazem wyznacznikiem ich wykładni. Stosownie bowiem do dyspozycji art. 65 § 2 k.c. w interpretacji umownych oświadczeń woli pierwszeństwo i prymat należy dać zgodnemu zamiarowi stron i celowi umowy, a nie opierać się na jej dosłownym brzmieniu. Natomiast w razie niesprostania obowiązkom transparentności ryzykiem niedających się usunąć wątpliwości zgodnie z zasadą *in dubio contra proferentem* zwyczajowo obciąża się jedynie stroną będącą autorem niejasnych postanowień umownych¹¹ (zob. art. 65 § 1 i 2 w zw. z art. 66¹ § 2 oraz art. 385 § 1 k.c.).

Wskazana reguła ulega jednak modyfikacji w umowach konsumenckich w związku ze wzmocnioną ochroną konsumentów, którzy w prywatnoprawnych stosunkach zobowiązaniowych są stroną obiektywnie słabszą, o ograniczonych możliwościach decyzyjnych¹². Zgodnie z art. 385 § 2 k.c. postanowienia umowy w stosunkach konsumenckich, niezależnie od tego, kto jest ich autorem, należy tłumaczyć na korzyść konsumentów, jednak nie dotyczy to postępowania o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone, ponieważ nawet prokonsumencka wykładnia nie powinna wpływać na stwierdzenie ewentualnej bezprawności postanowień umownych i utratę ich mocy wiążącej w stosunku do konsumentów (por. art. 5 dyrektywy 93/13). Mimo że bezskuteczność postanowień umownych związana z ich niedozwolonym charakterem w niektórych przypadkach następczo może doprowadzić do nieważności umowy, logicznie rzecz ujmując, samą abuzywność można stwierdzić jedynie względem ważnych postanowień umownych¹³. Dlatego kluczowe znaczenie ma kwestia odróżnienia obu rodzajów sankcji oraz odmiennych trybów ich zastosowania, co przysparza dużych trudności zarówno w teorii prawa, jak i w praktyce.

W powyższym kontekście należy zwrócić uwagę, że celem diskutowanych przepisów wdrażających dyrektywę 93/13 jest przeciwdziałanie znaczącej nierównowadze

¹¹ Zob. np. wyrok SN z dnia 21 stycznia 2021 r., III CSKP 80/21, LEX nr 3108594 oraz postanowienia SN z dnia 24 czerwca 2022 r., I CSK 1586/22, LEX nr 3367278 i z dnia 27 czerwca 2019 r., III CSK 26/19, LEX nr 2687739.

¹² Na temat uzasadnienia zwiększonej ochrony konsumentów zob. bliżej M. Jagielska, *Ochrona strony słabszej*, [w:] *Verba volant, scripta manent: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Bogusławie Gneli*, red. A. Kaźmierczyk, K. Michałowska, M. Szaraniec, Warszawa 2023, s. 328 i n.

¹³ Problem ten, choć w orzecznictwie nie zawsze jest dostrzegany, niekiedy bywa rozstrzygany w sposób niekonsekwentny. Natomiast w odniesieniu do nieważności następczej w wyniku stwierdzenia abuzywności postanowień umownych i niemożliwości dalszego wykonywania umowy usiłuje się go ostatnio powszechnie rozwiązywać za pomocą dyskusyjnej konstrukcji tzw. nieważności co do zasady. Zamiast wielu zob. np. postanowienie SN z dnia 10 stycznia 2023 r., I CSK 4049/22, LEX nr 3507330 oraz postanowienie SN z dnia 13 grudnia 2022 r., I CSK 3808, LEX nr 3460047.

kontraktowej w stosunkach konsumenckich oraz dążenie do urzeczywistnienia autonomii decyzyjnej konsumentów. Zważywszy zaś na takie przesłanie, wymogu transparentności postanowień umownych w obrocie konsumenckim nie można pojmować jedynie jako powinności formułowania postanowień umownych w sposób zrozumiały i jednoznaczny, tym bardziej że dyrektywa 93/13, oprócz kwestii świadomości zaciągania zobowiązania przez konsumentów w znaczeniu formalnym, odsyła jeszcze do kryterium wyrażania go za pomocą języka prostego, który umożliwiać ma świadome przyjęcie na siebie materialnych konsekwencji zobowiązania. W zależności więc od okoliczności, w szczególności dotyczących przedmiotu, celu i charakteru danej umowy, a także mających do niej zastosowanie reguł pozaprawnych trzeba mieć również na względzie spełnienie różnych obowiązków informacyjnych¹⁴ oraz obiektywną komunikatywność przekazu, umożliwiającą nie tylko świadome złożenie oświadczenia woli co do wszystkich postanowień danej umowy objętych konsensusem, ale również zrozumienie konsekwencji swego zobowiązania, szczególnie w wymiarze finansowym¹⁵. Jak podkreślił Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21), wymogu transparentności postanowień umownych nie można zawężać do ich zrozumiałości tylko pod względem formalnym i gramatycznym, gdyż niezbędna jest możliwość uprzedniego poznania mechanizmu ich działania¹⁶.

Wymogu transparentności nie można sprowadzać też jedynie do postanowień przedmiotowo istotnych umowy (tzw. *essentialia negotii*), gdyż w istocie dotyczy on wszystkich postanowień umownych, a więc również postanowień przedmiotowo nieistotnych (tzw. *naturalia negotii*) oraz postanowień podmiotowo istotnych (tzw. *accidentalia negotii*)¹⁷. Jedynie na potrzeby szczególnej regulacji normującej możliwość wyłączenia spod zakresu abuzywności postanowień umownych dyrektywa 93/13 nakazuje stosować wymóg transparentności także do postanowień określających główny przedmiot umowy oraz odnoszących się do ekwiwalentności świadczeń, tj. relacji ceny i wynagrodzenia

¹⁴ Z faktu realizacji niektórych obowiązków informacyjnych jeszcze przed zawarciem umowy wyciąga się niekiedy błędny wniosek, że skoro czynności te nie są bezpośrednio związane z treścią umowy, to nie mogą wpływać na ocenę zachowania transparentności jej postanowień, podczas gdy w świetle art. 4 dyrektywy 93/13 nie ma dostatecznych podstaw do takiego rozumowania. Oceny zachowania wymogu transparentności dokonuje się bowiem w świetle wszystkich istotnych okoliczności towarzyszących zawarciu umowy, ponieważ dopiero w ich całościowości można stwierdzić, czy informacje przekazane przez zleceniobiorcę przed zawarciem umowy umożliwiły konsumentowi podjęcie rozważnej i w pełni świadomej decyzji o związaniu się umową i przejęciu wynikających z niej konsekwencji finansowych. Por. w tej kwestii np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 17 listopada 2022 r., V ACa 191/22, LEX nr 3450525.

¹⁵ Por. M. Namysłowska, A. Jabłonowska, *Przejrzystość warunków umownych i praktyk handlowych a ochrona konsumentów w gospodarce cyfrowej*, [w:] Verba volant, scripta manent: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Bogusławie Gneli, red. A. Kaźmierczyk, K. Michałowska, M. Szaraniec, Warszawa 2023, s. 788 i n.

¹⁶ Por. podobne wyroki TS z dnia 3 marca 2020 r. (C-125/18), LEX nr 2814637, z dnia 16 lipca 2020 r. (C-224/19), LEX nr 3029454 oraz z dnia 20 września 2017 r. (C-186/16), LEX nr 2355193.

¹⁷ W związku z tym konsekwencje niespełnienia wymogu transparentności postanowień umownych bez względu na to, czy dotyczą głównego przedmiotu umowy, czy innego jej aspektu, należy traktować w jednakowy sposób. Zob. bliżej w tej kwestii wyrok TS z dnia 30 kwietnia 2014 r. (C-26/13), LEX nr 1455098.

w stosunku do dostarczanych w zamian towarów lub usług (zob. art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13).

W rezultacie, jeśli chodzi o kwestię wynagrodzenia w umowach o świadczenie usług prawniczych, za nietransparentne w rozumieniu dyrektywy 93/13 mogą zostać uznane postanowienia umowne, które zostały wyrażone za pomocą np. nieczytelnych oznaczeń lub wzorów, zbyt drobnej czcionki, skomplikowanego języka czy wprowadzających w błąd zapewnień i kalkulacji, a także postanowienia nadmiernie eksponujące treści drugorzędne i jednocześnie przemilczające informacje istotne dla podjęcia rozważnej decyzji przez konsumenta w chwili zawarcia umowy. Nietransparentność może być również następstwem skomplikowanego i niejednoznacznego cennika, jego niedoręczenia przed podjęciem decyzji przez konsumenta, zapewnienia sobie jednostronnego uprawnienia do jego interpretacji czy wyłącznego decydowania o liczbie i rodzaju godzin, jakie mają być niezbędne do prawidłowego wykonania usługi.

W przypadku wynagrodzenia określanego poprzez wskazanie podstaw do jego ustalenia w przyszłości za pomocą stawek godzinowych Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21) potwierdził, że w umowie o świadczenie usług prawnych zawartej z konsumentem podanie jedynie stawek godzinowych bez dodatkowych istotnych dla konsumenta informacji jest niewystarczające dla spełnienia wymogu transparentności. Według Trybunału Sprawiedliwości informacje te, choć mogą się różnić w zależności od przedmiotu i charakteru świadczeń przewidzianych w konkretnej umowie oraz mających do niej zastosowanie zasad wykonywania zawodu i deontologii, powinny jednak zawierać wskazówki pozwalające konsumentowi ocenić przybliżony całkowity koszt tych usług. Do takich zaś zdaniem trybunału należą oszacowanie przewidywalnej lub minimalnej liczby godzin potrzebnych do wykonania usługi albo zobowiązanie do wysyłania w rozsądnych odstępach czasu faktur lub okresowych sprawozdań wskazujących na liczbę przepracowanych godzin. Mimo że zleceniobiorca nie ma obowiązku informowania konsumenta o wszelkich skutkach zobowiązania, które są przyszłe, niezależne od jego woli i z natury nieprzewidywalne, to jednak powinien on przed zawarciem umowy zwrócić uwagę konsumenta na ewentualność wystąpienia takich następstw oraz ich konsekwencji w odniesieniu do poszczególnych zleceń czynności. Zdaniem Trybunału Sprawiedliwości tylko wtedy można bowiem mówić o umożliwieniu konsumentowi podjęcia rozważnej i w pełni świadomej decyzji. W każdym jednak razie do sądu krajowego należy dokonywanie wszechstronnej oceny uwzględniającej wszystkie istotne okoliczności towarzyszące zawarciu umowy oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy informacje przekazane konsumentowi przed zawarciem umowy oraz w jej treści rzeczywiście umożliwiły mu podjęcie rozważnej i w pełni świadomej decyzji o związaniu się umową oraz przejściu wynikających z niej konsekwencji finansowych.

W odniesieniu do prawa polskiego przedstawione powyżej stanowisko, choć co do zasady jest prawidłowe i aprobowane¹⁸, nie uwzględnia jednak przewidzianego w obowiązujących

¹⁸ A. Wiewiórowska-Domagalska, *Sprawa wynagrodzenia litewskiego adwokata i jej stosowanie do umów o świadczenie usług prawnych i kredytów frankowych. Czy mamy do czynienia z przełomem?* Głosa do wyroku TS z dnia 12 stycznia 2023 r., C-395/21 (D.V.), LEX el. 2023.

przepisach obowiązku działania pełnomocników w imieniu klientów w sprawach niecierpiących zwłoki bez zawarcia umowy oraz po jej rozwiązaniu (zob. np. art. 747 k.c. w zw. z art. 94 § 2 k.p.c. oraz art. 736 k.c. i art. 22 u.r.p.¹⁹; por. art. 119 k.p.c.). Z punktu widzenia kryteriów transparentności i należytego wypełnienia obowiązków informacyjnych nie eksponuje też różnych form współpracy ciągłej, w obrębie której dochodzi do zawierania umowy ramowej i odrębnych od niej umów jednostkowych, a niekiedy również czynności wykonawczych, których podjęcie przez prawnika wymaga osobnej decyzji konsumenta.

Jeśli chodzi o pierwszą kwestię, to w wyjątkowych sytuacjach podyktowanych koniecznością pilnego udzielenia pomocy prawnej w sprawach niecierpiących zwłoki można by przyjąć, że skoro źródłem obowiązku zleceniobiorcy jest ustawa, a nie czynność prawna dokonana z konsumentem, to problem transparentności i abuzywności postanowień umownych odpada, natomiast świadczący usługę prawniczą mógłby domagać się zwrotu uzasadnionych wydatków i nakładów według przepisów o prowadzeniu cudzych spraw bez zlecenia (zob. art. 752 k.c.). Nie można jednak wykluczyć możliwości stwierdzenia braku transparentności postanowień umownych oraz ich abuzywności w razie uregulowania w umowie zasad wykonywania usług prawniczych po jej rozwiązaniu na wypadek niezwołnienia zleceniobiorcy z takiego obowiązku przez klienta. Jednakże w przypadku potwierdzenia nowego zlecenia przez konsumenta albo jego następców prawnych po wygaśnięciu wcześniejszego stosunku prawnego lub wykonaniu czynności niecierpiących zwłoki zanim dojdzie do nawiązania nowego stosunku zobowiązaniowego, rygorystyczne stosowanie reguł ochronnych konsumentów mogłoby być krzywdzące dla zleceniobiorców, którzy zarówno przed zawarciem, jak i w chwili dokonywania takich czynności zwykle nie mają możliwości spełnienia wszystkich powinności informacyjnych (por. art. 385² k.c. w zw. z art. 4 ust. 1 dyrektywy 93/13). Trzeba mieć też na względzie, że przy wykonywaniu czynności niecierpiących zwłoki potwierdzenie zlecenia ze strony konsumenta często odbywa się w sposób dorozumiany (*per facta concludentia*) i obiektywnie nie ma odpowiednich warunków do zapewnienia konsumentowi podjęcia rozważnej i w pełni świadomej decyzji, ponieważ jest ona obiektywnie podyktowana innymi przesłankami. Dlatego wydaje się, że ewentualne niedomagania w zakresie transparentności postanowień umownych w opisywanej sytuacji, z uwagi na zgodność postępowania z dobrymi obyczajami, nie powinny przekładać się na ich ewentualną abuzywność²⁰.

Natomiast gdy chodzi o zagadnienie umów ramowych, jednostkowych i wykonawczych, to należy stwierdzić, że ochrona autonomii decyzyjnej konsumenta, którą zapewnia dyrektywa 93/13, powinna mieć realny wymiar osobno w stosunku do każdej z takich umów, przy uwzględnieniu charakteru umowy ramowej oraz okoliczności towarzyszących dokonywaniu poszczególnych czynności. Nie można wymagać, aby wszystkie kryteria transparentności, szczególnie w odniesieniu do wypełnienia obowiązków informacyjnych, były zrealizowane przed zawarciem umowy ramowej. Stwierdzenie to znajduje potwierdzenie w świetle wypowiedzi Trybunału Sprawiedliwości

¹⁹ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1166), dalej: u.r.p.

²⁰ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 17 listopada 2022 r., V ACa 191/22, LEX nr 3450525.

zawartej w uzasadnieniu wyroku z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21) będącej pośrednio odpowiedzią na pytanie, czy braki informacyjne przed zawarciem umowy mogą zostać zrekompensovane podczas jej wykonywania? Trybunał uznał bowiem za dostateczną wskazówkę umożliwiającą konsumentowi ocenić przybliżony całkowity koszt usługi zobowiązanie zleceniobiorcy do okresowych sprawozdań wskazujących na liczbę przepracowanych godzin.

4. Abuzywność postanowień umownych normujących wynagrodzenie za świadczenie pomocy prawnej

Zwykło przyjmować się, że świadczenia główne w stosunku do innych elementów umowy są objęte świadomością woli stron ją zawierających w wyższym stopniu, a przynajmniej prawdopodobieństwo ich niezgodnienia w sposób zindywidualizowany jest znacznie mniejsze. Egzemplifikacją tego założenia jest unormowanie art. 385¹ § 1 k.c. zasadniczo przyjmujące, że abuzywności nie należy wiązać z postanowieniami określającymi główne świadczenia stron umowy, w tym dotyczącymi ceny lub wynagrodzenia, o ile zostały one przedstawione w sposób jednoznaczny. Trzeba jednak zauważyć, że w stosunku do art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13, który rozróżnia postanowienia określające główny przedmiot umowy oraz postanowienia dotyczące relacji ceny i wynagrodzenia w zamian za dostarczane towary lub usługi, przepis art. 385¹ § 1 k.c. posługuje się uniwersalnym pojęciem przedmiotu określającego główne świadczenia stron, w tym cenę lub wynagrodzenie. Z punktu widzenia prowadzonych rozważań powstaje więc kwestia wykładni art. 385¹ § 1 k.c., w szczególności zaś ustalenie, czy wyłączenie spod zakresu abuzywności rozciąga się na postanowienia umowne dotyczące kosztów świadczenia usług prawniczych.

Polski ustawodawca uznał, że postanowienia dotyczące ceny lub wynagrodzenia są tymi, które określają główne świadczenia stron umowy, natomiast przynajmniej na płaszczyźnie słowno-językowej pominął inne postanowienia, które mogą odnosić się do relacji ceny i wynagrodzenia do dostarczanych w zamian towarów lub usług. Mimo zawężenia zakresu regulacji art. 385¹ § 1 k.c. i jej wyjątkowego charakteru powinno się ją interpretować zgodnie z art. 4 ust. 2 dyrektywy 93/13, a więc przy uwzględnieniu wszystkich postanowień umownych, które normują kwestię relacji (ekwiwalentności) ceny lub wynagrodzenia w stosunku do dostarczanych towarów lub usług. Stwarza to możliwość co do zasady wyłączenia spod abuzywności również tych postanowień umownych, które choć bezpośrednio nie określają ceny lub wynagrodzenia, to pośrednio odnoszą się do ekwiwalentności świadczeń obu stron pod warunkiem, że spełniają warunki transparentności.

Natomiast jeśli chodzi o ustalenie, czy kodeksowe pojęcie przedmiotu określającego główne świadczenia stron obejmujące cenę lub wynagrodzenie może rozciągać się na koszty świadczenia usług prawniczych, to biorąc pod uwagę rezultaty wykładni pronounijnej art. 385¹ § 1 k.c., należy stwierdzić, że w świetle dozwolonej treści niektórych stosunków zobowiązaniowych nie można tego wykluczyć. Wprawdzie przepisy

regulujące umowę o świadczenie usług wyraźnie odróżniają wynagrodzenie za wykonanie zlecenia oraz wydatki (koszty) ponoszone w celu jego należytego wykonania (zob. art. 735 i art. 742 w zw. z art. 750 k.c.), a także wymagalność tych świadczeń (zob. art. 743 i art. 744 w zw. z art. 750 k.c.), niemniej jednak obowiązujące przepisy nie przewidują kompleksowej regulacji umów o świadczenie usług prawniczych²¹, a strony w oparciu o zasadę wolności umów mogą kształtować stosunek zobowiązaniowy swobodnie, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się naturze stosunku, ustawie oraz zasadom współżycia społecznego. Generalnie nie ma więc przeszkód, aby zleceniobiorca mógł pokrywać wszystkie lub niektóre koszty związane ze świadczeniem usług prawniczych, jak i domagać się ich refundacji od zleceniodawcy, zarówno tytułem zwrotu wydatków, jak i w formie tzw. wynagrodzenia kosztorysowego. Należy mieć bowiem na względzie, że według art. 4 ust. 1 i 2 dyrektywy 93/13 warunkowe wyłączenie spod abuzywności dotyczy postanowień umownych określających relacje ceny lub wynagrodzenia w stosunku do rodzaju dostarczanych towarów i usług oraz wszelkich okoliczności związanych z zawarciem umowy lub dokonaniem takich czynności prawnych ze zleceniodawcą w odniesieniu do poszczególnych jednostkowych zleceń w ramach wcześniej obowiązującej umowy.

Ponieważ na płaszczyźnie słowno-literalnej regulacja warunkowości wyłączenia spod abuzywności postanowień umownych przewidziana w art. 385¹ § 1 k.c. odwołuje się tylko do jednego kryterium ich transparentności, tj. do jednoznaczności, natomiast pomija element zrozumiałości, do którego wyraźnie nawiązuje art. 4 ust. 2 i art. 5 dyrektywy 93/13, również i w tym przypadku powstaje problem jej prounijnej wykładni (por. art. 385 § 2 k.c.). Postanowienia umowne mimo nawet swej jednoznaczności niekiedy mogą bowiem być niejasne i obiektywnie niezrozumiałe także wówczas, gdy są formalnie aprobowane²². Choć na gruncie legalizmu może to budzić pewien sprzeciw, w praktyce ową sprzeczność przeważnie rozwiązuje się w drodze wykładni, przyjmując na ogół szerokie znaczenie transparentności odpowiadające motywom dyrektywy 93/13.

Na podstawie art. 385¹ § 1 k.c. interpretowanego zgodnie z dyrektywą 93/13 postanowienia umowne dotyczące relacji ceny i wynagrodzenia do świadczonych usług prawniczych mogą zostać uznane za abuzywne tylko w razie braku ich transparentności. Natomiast postanowienia transparentne nie są abuzywne, choćby nie były indywidualnie nienegocjowane, lecz włączone do umowy poprzez odesłanie do gotowych wzorców takich jak np. ogólne warunki czy regulaminy, a także jeśli kształtują zobowiązanie konsumenta w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami i rażąco naruszają jego interesy, co jednak nie wyklucza możliwości ich klasyfikowania jako niedozwolone z innych przyczyn. Takie postanowienia mogą bowiem naruszać zarówno przepisy bezwzględnie obowiązujące, jak i unormowania pozaprawne, w szczególności zaś zasady współżycia społecznego (zob. art. 58 § 2 k.c.).

²¹ Zob. w tej kwestii B. Sołtys, *Charakterystyka i sens normatywnego wyróżnienia grupy umów o świadczenie usług prawniczych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2018, nr 112, s. 181 i n.

²² Por. np. wyrok SN z dnia 10 lipca 2014 r., I CSK 531/13, LEX nr 1537260 oraz wyrok SN z dnia 8 lutego 2023 r., LEX nr 3526789.

W przypadku niezachowania wymogu transparentności w stosunkach konsumenc-
kich postanowienia umowne odnoszące się do relacji wynagrodzenia do świadczonych
usług prawniczych nie stają się automatycznie abuzywne i nadal wiążą konsumentów.
Brak ich transparentności może jednak zwiększać prawdopodobieństwo zaistnienia prze-
słanek abuzywności przewidzianych w art. 385¹ § 1 i 3 k.c., a zwłaszcza naruszenia do-
brych obyczajów w kształtowaniu praw i obowiązków składających się na zobowiązanie²³.
Utrata mocy wiążącej nietransparentnych postanowień umownych dotyczących relacji
wynagrodzenia do świadczonych usług prawniczych może zatem nastąpić tylko w przy-
padku zaniechania ich indywidualnego uzgodnienia ze stroną umowy będącą konsumen-
tem oraz takiego ukształtowania praw i obowiązków konsumenta, które jest sprzeczne
z dobrymi obyczajami i rażąco narusza jego interesy. Oceny abuzywności postanowień
umownych dotyczących wynagrodzenia w związku z brakiem ich transparentności moż-
na jednak dokonać wyłącznie w świetle treści konkretnego stosunku zobowiązaniowego.

Ponieważ należność wynagrodzenia za usługi prawnicze może być uregulowana
nie tylko w podstawowym dokumencie umowy, lecz również udokumentowana w od-
rębnych umowach zależnych oraz różnego rodzaju wzorcach umownych (zob. art. 384
§ 1 k.c.) i mieć charakter prosty lub złożony (wielowariantowy), abuzywnością mogą
być dotknięte tylko niektóre postanowienia umowne, w szczególności normujące po-
szczególne tytuły wymagalności wynagrodzenia. Zważywszy bowiem na okoliczność,
że umowy o świadczenie usług prawniczych, a zwłaszcza dotyczące udzielania pomocy
prawnej, kreują stosunek zaufania, trudno jest założyć, że wynagrodzenie przewidziane
w podstawowym dokumencie umowy nie było indywidualnie uzgadniane z konsumen-
tem. W każdym jednak razie ciężar udowodnienia tej okoliczności spoczywa na zlece-
niobiorcy świadczącym usługi prawnicze. (zob. art. 385¹ § 4 w zw. z art. 6 k.c.).

W świetle dosłownego brzmienia art. 385¹ § 1 k.c. sporna może być również kwestia,
czy dopuszczalne jest stwierdzenie abuzywności postanowień umowy zawieranej jedy-
nie na rzecz konsumenta, który będąc beneficjentem usług prawniczych świadczonych
na jej podstawie, formalnie nie jest stroną umowy uzgadniającą jej warunki. Zważywszy
na okoliczność, że beneficjent może składać oświadczenie woli również kontrahentowi
świadczącemu usługi prawnicze, wydaje się, że takie swoiste przystąpienie do umowy
w ramach istniejącego stosunku prawnego wchodzi w zakres regulacji instytucji nie-
dozwolonych postanowień umownych²⁴ (por. art. 385¹ § 1 i art. 393 § 2 k.c.). Mimo że
przystąpienie do realizacji umowy przeważnie nie wiąże się z kształtowaniem jej posta-
nowień, w razie blankietowości zobowiązania nie ma jednak przeszkód do ich dookre-
ślenia w drodze czynności prawnych, które w praktyce są dokonywane stosunkowo czę-
sto bezpośrednio z beneficjentem świadczonych usług.

Głównym źródłem problemu abuzywności postanowień umownych kształtują-
cych wynagrodzenie z tytułu świadczenia usług prawniczych jest niedoinformowanie

²³ Por. M. Namysłowska, A. Jabłonowska, *Przejrzystość warunków umownych...*, s. 770 i n.

²⁴ Por. uchwałę SN z dnia 9 września 2015 r., III SZP 2/15, OSNP 2017, nr 1, poz. 11; wyrok SN z dnia 17 grud-
nia 2015 r., V CSK 234/15, LEX nr 2004218 oraz wyrok SN z dnia 9 września 2021 r., V CSKP 47/21, LEX
nr 3231813. Zob. również w tej kwestii B. Gnela, *Umowa konsumencka w polskim prawie cywilnym
i prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 2013., LEX 2013/el., s. 349 i n.

konsumenta. Najczęściej jest ono wynikiem zarówno braku transparentności umowy, jak i zaniechania przed jej zawarciem przekazania i objaśnienia konsumentowi klarownych reguł naliczania i wymagalności wynagrodzenia. W praktyce nierzadko również dochodzi do rozbieżności, a nawet wyraźnej sprzeczności między deklarowanymi a rzeczywicie obowiązującymi regułami dotyczącymi wynagradzania za świadczenie usług prawniczych. Konsumentom są wprowadzani w błąd nie tylko co do wysokości i zasad płatności wynagrodzenia, ale także konsekwencji prawnych przegranych prowadzonych spraw w ich imieniu. Nie mając pełnych i rzetelnych informacji przed lub co najmniej w chwili zawierania umowy albo też w chwili dokonywania czynności prawnych zlecenia jednostkowych spraw lub wykonywania określonych czynności w ramach zawartej wcześniej umowy, podejmują nieraz nieświadome i nieracjonalne decyzje. Wprawdzie zjawisko nietransparentności i abuzywności postanowień umownych jest bardziej rozpowszechnione na nieregulowanym rynku usług prawniczych, jednak występuje również na rynku regulowanym związanym z wykonywaniem prawniczych zawodów zaufania publicznego.

5. Rola deontologii radcowskiej w kształtowaniu treści umów o świadczenie usług prawniczych

Deontologia zawodowa, na którą w głównej mierze składają się unormowania Kodeksu Etyki Radcy Prawnego²⁵ oraz Regulaminu wykonywania zawodu radcy prawnego²⁶, mimo podmiotowo ograniczonego zasięgu obowiązywania oraz braku w niej regulacji specjalnie dedykowanych konsumentom, w systemie ich ochrony odgrywa doniosłą rolę. Deontologia zawodowa nie tylko bowiem dookreśla normy prawne, ale spełnia również funkcję szczególnego wyznacznika dobrych obyczajów, których rażące naruszenie jest jedną z przesłanek stwierdzenia abuzywności postanowień umownych. Z tej przyczyny warto więc zwrócić uwagę na to, że deontologia zawodowa, będąc czynnikiem normotwórczym wpływającym na treść umownych stosunków prawnych, może ponadto kształtować odpowiedzialność kontraktową. Jest to bardzo ważne spostrzeżenie, ponieważ deontologię zawodową postrzega się przeważnie jedynie jako źródło odpowiedzialności dyscyplinarnej i deliktowej oraz miernik ewentualnego przewinienia albo dochowania należytej staranności (zob. art. 355 k.c. w zw. z art. 3 ust. 2 u.r.p.). Jednakże nie ma większych przeszkód²⁷, aby uznawać ją także za ustalony zwyczaj

²⁵ Zob. uchwałę nr 884/XI/2023 Prezydium Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 7 lutego 2023 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Kodeksu Etyki Radcy Prawnego, <https://kirp.pl/wp-content/uploads/2023/02/kodeks-etyki-radczy-prawnego-i-regulamin-wykonywania-zawodu.pdf>, s. 4 i n. [dostęp: 26 czerwca 2023 r.]; dalej: KERP.

²⁶ Zob. uchwałę nr 124/XI/2022 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 3 grudnia 2022 r. w sprawie Regulaminu wykonywania zawodu radcy prawnego, <https://kirp.pl/wp-content/uploads/2023/02/kodeks-etyki-radczy-prawnego-i-regulamin-wykonywania-zawodu.pdf>, s. 23 i n. [dostęp: 26 czerwca 2023 r.]; dalej: Regulamin.

²⁷ Wielofunkcyjność deontologii zawodowej nie powinna specjalnie dziwić, ponieważ jest ona cechą charakterystyczną w zasadzie wszystkich pozaprawnych systemów normatywnych.

w znaczeniu, jakim posługuje się tym pojęciem art. 56 k.c., zgodnie z którym czynność prawna wywołuje skutki prawne nie tylko w niej wyrażone, ale również wynikające z ustawy, zasad współżycia społecznego oraz z ustalonych zwyczajów. W tym kontekście warto podkreślić, że do deontologii zawodowej jako źródła kształtowania powinności zleceniobiorców w stosunku do konsumentów umów o świadczenie usług prawniczych odwołał się również Trybunał Sprawiedliwości w uzasadnieniu komentowanego wyroku z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21). Poza tym zobowiązanie do stosowania i zarazem respektowania deontologii zawodowej przez obie strony czynności prawnej może wynikać z umowy o świadczenie usług prawniczych. W takim jednak wypadku w stosunkach konsumenckich przed zawarciem umowy o świadczenie pomocy prawnej konsument powinien zostać poinformowany o treści regulacji deontologicznych (por. art. 43 ust. 3 KERP).

Kodeks Etyki Radcy Prawnego potwierdza, że wynagrodzenie za świadczenie pomocy prawnej może mieć postać zarówno z góry określoną (zryczałtowaną), jak i ustalaną w oparciu o wskazane w umowie podstawy i zasady jego obliczenia (kosztorysową). W każdym jednak razie wysokość wynagrodzenia lub sposób jego ustalenia powinny zostać uzgodnione z klientem przed przystąpieniem do wykonywania usługi przy uwzględnieniu koniecznego nakładu pracy, wymaganej wiedzy specjalistycznej, umiejętności i odpowiedniego doświadczenia, stopnia trudności i złożoności sprawy, jej precedensowego bądź nietypowego charakteru, miejsca i terminu świadczenia usługi lub innych warunków wymaganych przez klienta, znaczenia sprawy dla klienta, odpowiedzialności wiążącej się z prowadzeniem sprawy, utraty lub ograniczenia możliwości pozyskania lub wykonywania czynności zawodowych na rzecz innych klientów oraz rodzaju więzi z klientem (art. 36 ust. 1 i 2 KERP). Jeśli przepisy nie stanowią inaczej, nie można umawiać się o wynagrodzenie należne wyłącznie w razie osiągnięcia pomyślnego wyniku sprawy²⁸. Nie ma natomiast przeszkód do uzgodnienia dodatkowego wynagrodzenia od uzyskania określonego efektu oczekiwanego przez klienta (art. 36 ust. 3 KERP). Z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w obowiązujących przepisach radca prawny może udzielać pomocy prawnej co do zasady wyłącznie na podstawie umowy z klientem, a w razie konieczności dokonania czynności niecierpiących zwłoki jest on zobowiązany ją zawrzeć niezwłocznie (art. 43 ust. 1 KERP). W umowie o świadczenie pomocy prawnej przed przystąpieniem do wykonywania czynności zawodowych oprócz wynagrodzenia lub sposobu jego wyliczenia radca prawny powinien ustalić z klientem co najmniej zakres usługi, zasady ponoszenia opłat i wydatków oraz komunikacji z klientem (art. 43 ust. 2 KERP w zw. z § 19 ust. 1 Regulaminu). Dozwolone jest zawarcie umowy bez wynagrodzenia, a także za wynagrodzeniem w innej formie niż pieniężna, o ile nie dotyczy ona zgody klienta na posługiwanie się jego referencjami, oznaczeniami i komentarzami ani w inny sposób nie sprzeciwia się obowiązującym

²⁸ Por. M. Olczyk, *Dopuszczalność kontroli wynagrodzenia success fee jako niedozwolonego postanowienia w umowie o odpłatne świadczenie usług prawnych przez adwokata lub radcę prawnego*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2016, nr 2, s. 25 i n. oraz odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 14124 w sprawie praktyk firm odszkodowawczych, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0A78C6D8> [dostęp: 26 czerwca 2023 r.].

regulacjom prawnym i deontologicznym. Celem lub skutkiem umowy o świadczenie pomocy prawnej nie może być wyłączenie swobody klienta w wyborze podmiotu wykonującego usługi na jego rzecz, umożliwienie podmiotom trzecim ograniczenia swobody klienta w relacjach z radcą prawnym czy ograniczenie niezależności radcy prawnego, wystąpienie konfliktu interesów, uchybienie godności zawodu, naruszenie tajemnicy zawodowej albo uczciwości i rzetelności zawodowej (§ 19 ust. 2 i 3 Regulaminu).

Z punktu widzenia przepisów o ochronie konsumentów ważną gwarancją deontologii zawodowej radcy prawnego są również obowiązki informacyjne przewidziane w art. 44 i art. 44a KERP. Radca prawny zobowiązany jest bowiem w sposób uzgodniony z klientem informować go o przebiegu sprawy i jej wyniku, w szczególności o skutkach podejmowanych czynności procesowych, chyba że został zwolniony z takiego obowiązku. W każdym jednak razie radca prawny powinien uzyskać zgodę klienta na skierowanie sprawy do jej polubownego załatwienia, wniesienie pozwu, uznanie powództwa, zawarcie ugody, a także cofnięcie powództwa. O ile z przepisów nie wynika nic innego, ma również obowiązek przedstawić klientowi informację o bezzasadności lub niecelowości wnoszenia środka odwoławczego od orzeczenia kończącego sprawę w danej instancji (art. 44 KERP). Natomiast w przypadku, gdy pozwała na to charakter sprawy, radca prawny zobowiązany jest przedstawić klientowi informację o pozasądowych możliwościach rozstrzygnięcia lub rozwiązania sporu, w szczególności w trybie mediacyjnym i arbitrażowym (art. 44a KERP).

6. Dopuszczalność zastosowania art. 735 § 2 k.c. w razie nieskuteczności postanowień dotyczących wynagrodzenia w umowach o świadczenie usług prawniczych

Zasadniczym skutkiem stwierdzenia abuzywności postanowień umownych jest pozbawienie ich mocy wiążącej w stosunku do konsumenta wraz z utrzymaniem obowiązku pozostawienia pozostałej części zawartej z nim umowy, o ile jest to możliwe i dopuszczalne w świetle prawa krajowego (zob. art. 385¹ § 1 i 2 k.c. w zw. z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13). Natomiast w sytuacji, w której umowa obiektywnie nie może dalej obowiązywać bez wyłączonych z niej postanowień abuzywnych, narażając przez to konsumenta na szczególnie niekorzystne konsekwencje, co do zasady dopuszczalne jest zastąpienie ich przepisami prawa krajowego o charakterze dyspozytywnym, a w przypadku ich braku – zawarcie pod kontrolą sądu ugody²⁹. Zgodnie bowiem z aksjologią dyrektywy 93/13 konsument nie może być obciążany negatywnymi konsekwencjami abuzywności postanowień umownych, także tymi o charakterze pośrednim. Przeciwnie – konsument może domagać się odszkodowania w razie wyrządzenia mu szkody stosowaniem abuzywnych postanowień umownych. W tym duchu orzekł również Trybunał Sprawiedliwości w komentowanym wyroku z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21), stwierdzając, że utrzymanie w mocy umowy o świadczenie usług prawniczych po wyłączeniu z niej

²⁹ Zob. wyrok TS z dnia 25 listopada 2020 r. (C-269/19), LEX nr 3082725.

abuzywnych postanowień umownych jest zgodne z art. 6 ust. 1 i art. 7 ust. 1 dyrektywy 93/13, nawet gdyby miało ono prowadzić do pozbawienia prawnika nie tylko prawa do wynagrodzenia za usługi, z których konsument już skorzystał, lub wynagrodzenia jeszcze niewymagalnego, lecz także ostatecznie doprowadzić do sytuacji, w której prawnik nie otrzyma żadnego wynagrodzenia za swoje usługi. Natomiast w przypadku, gdy wyłączenie z umowy abuzywnych postanowień prowadziło do nieważności całego stosunku umownego, narażając konsumenta na szczególnie niekorzystne skutki, mimo dopuszczalności zastąpienia abuzywnych postanowień przepisami dyspozytywnymi lub mającymi zastosowanie w razie porozumienia stron (ugody), Trybunał Sprawiedliwości uznał, że wskazane wyżej przepisy dyrektywy 93/13 sprzeciwiają się oszacowaniu przez sądy krajowe poziomu wynagrodzenia, jakie byłoby należne prawnikowi za wykonane usługi.

Trybunał Sprawiedliwości zaznaczył, że za zastąpieniem abuzywnych postanowień umownych przepisami dyspozytywnymi lub mającymi zastosowanie w razie ugody może przemawiać szczególnie stan niepewności prawnej powstały na skutek unieważnienia umowy, który nie powinien obciążać konsumenta. W przypadku umów o świadczenie usług prawniczych może on wynikać np. z możliwości domagania się przez prawnika wynagrodzenia za wykonane usługi na innej podstawie prawnej³⁰ czy ryzyka utraty ważności lub skuteczności innych powiązanych umów. Katalog takich przyczyn jest niewątpliwie otwarty i – jak się wydaje – może być również związany z koniecznością dokończenia prowadzonych spraw konsumenta w oparciu o wiedzę, umiejętności i inne osobiste przymioty zleceniobiorcy. Kontynuując wcześniejszą linię orzecniczą zakazującą zastępowania abuzywnych postanowień umownych zmianą ich treści przez sąd krajowy³¹, trybunał uznał za niedopuszczalne uzupełnienie umowy o świadczenie usług prawniczych jedynie w oparciu o przepisy ogólne, nieprzeznaczone tej umowie, które umożliwiałyby sądowi ustalenie poziomu należnego wynagrodzenia z tytułu świadczonych usług na podstawie wyłącznie własnego oszacowania, choćby było ono dokonywane w sposób racjonalny.

W związku z konkluzjami przedstawionego rozstrzygnięcia Trybunału Sprawiedliwości w świetle prawa polskiego nasuwa się pytanie o dopuszczalność stosowania art. 735 § 2 k.c. w celu zastąpienia abuzywnych postanowień umownych dotyczących wynagrodzenia za usługi prawnicze. W sytuacji odpłatnego zlecenia wyłączenie z treści umowy abuzywnych postanowień regulujących wynagrodzenie za usługi prawnicze mogłoby prowadzić do nieważności umowy i powodować szereg niekorzystnych skutków dla konsumenta. Wynagrodzenie za usługi prawnicze jest bowiem elementem przedmiotowo nieistotnym umowy (*naturalia negotii*) i z mocy ustawy przysługuje zawsze, ilekroć nie ma dostatecznych podstaw do stwierdzenia, że strony umówiły się na zlecenie nieodpłatne (zob. art. 735 § 1 w zw. z art. 56 k.c.). Natomiast zgodnie z art. 735 § 2 k.c., który można uznać za specjalnie dedykowany do umów o świadczenie usług

³⁰ Por. A. Wiewiórowska-Domagalska, *Sprawa wynagrodzenia litewskiego adwokata...*, pkt 2.4.3. i 2.4.4.

³¹ Zakaz ten nie wyklucza jednak wykładni umowy uzupełnionej przepisami dyspozytywnymi lub mającymi zastosowanie w razie porozumienia stron. Por. wyrok TS z dnia 25 listopada 2020 r. (C-269/19), LEX nr 3082725.

prawniczych na podstawie art. 750 k.c., w przypadku, w którym nie ma obowiązującej taryfy³² i nie umówiono się na określoną wysokość wynagrodzenia, zleceniobiorcy należy się wynagrodzenie odpowiadające wykonanej pracy. Wydaje się więc, że niewiążące na skutek abuzywności postanowienia dotyczące wynagrodzenia za usługi prawnicze mogą zostać zastąpione w pierwszej kolejności cennikiem taryfowym, a w razie jego braku wartością rynkową wykonanych usług. W kontekście wskazówek zawartych w uzasadnieniu wyroku Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 stycznia 2023 r. (C-395/21) godzi się zauważyć, że ustalenie wysokości wynagrodzenia za usługi prawnicze ani według taryfy, ani według stawek rynkowych nie wymaga kreatywnego oszacowania przez sąd, a jedynie zastosowania regulacji prawnej oraz kontroli dowodów potwierdzających rynkową wartość określonej pracy.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, należy stwierdzić, że art. 735 § 2 k.c. może mieć zastosowanie do zastąpienia abuzywnych postanowień dotyczących wynagrodzenia w umowach o świadczenie usług prawniczych. Tym bardziej że niekwestionowanym celem ochrony konsumentów jest jedynie przywrócenie sytuacji prawnej, jaka zaistniałaby między stronami umowy o świadczenie usług prawniczych, gdyby zobowiązaniowy stosunek konsumencki nie został ukształtowany przez niedozwolone postanowienia umowne.

7. Podsumowanie i wnioski

Problematyka abuzywności postanowień umownych w umowach o świadczenie usług prawniczych jest rzadko podejmowana w literaturze. Jak dotychczas nie zajmowała ona też dostatecznej uwagi nadzoru publicznego nad rynkiem działalności prawniczej, zarówno sprawowanego przez Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, jak i Ministra Sprawiedliwości oraz prawnicze samorządy zawodów zaufania publicznego. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z 12 stycznia 2023 r. (C-395/21) dotyczący niezachowania wymogów transparentności umów o świadczenie usług prawniczych oraz skutków jego naruszenia powinien być więc przedmiotem pogłębionych refleksji i wniosków dla całego środowiska prawniczego. Nie można bowiem świadczyć usług prawniczych konsumentom z pominięciem szczególnych gwarancji, jakie stwarza obowiązujący porządek prawny dla tej kategorii klientów. Naiwnością jest natomiast niedostrzeżenie powszechnych i narastających problemów związanych z różnymi nadużyciami swobody w kształtowaniu stosunków umownych z udziałem konsumentów. Mimo że w znacznie większym stopniu dotyczą one nieregulowanego rynku usług prawniczych, to jednak

³² Zob. np. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie opłat za czynności radców prawnych z dnia 22 października 2015 r. (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 265) oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie opłat za czynności adwokackie z dnia 22 października 2015 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 1800). Wprawdzie wymienione przepisy regulujące tzw. koszty zastępstwa procesowego wiążą jedynie sąd orzekający o kosztach postępowania sądowego, niemniej jednak przepisy korporacyjne (por. np. art. 22⁵ § 1 z art. 22⁵ § 2 i 3 u.r.p.) oraz proceduralne traktują je jako minimalne wynagrodzenie pełnomocników zawodowych (zob. art. 98 § 3 w zw. z art. 109 § 2 k.p.c.).

nie powinny być również bagatelizowane przez usługodawców wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego. Z punktu widzenia nadzoru samorządowego nad należytym wykonywaniem tych zawodów wymaga rozważenia wprowadzenie wyspecjalizowanych reguł deontologicznych dedykowanych dookreśleniu unormowań dotyczących ochrony konsumentów.

Bibliografia

- Gnela B., *Umowa konsumencka w polskim prawie cywilnym i prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 2013, LEX 2013/el.
- Jabłoński M., Koźmiński K., *Prawnik też „abuzywny”*, „Rzeczpospolita” z dnia 2 lutego 2023 r.
- Jagielska M., *Ochrona strony słabszej*, [w:] *Verba volant, scripta manent: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Bogusławie Gneli*, red. A. Kaźmierczyk, K. Michałowska, M. Szaraniec, Warszawa 2023.
- Namysłowska M., Jabłonowska A., *Przejrzystość warunków umownych i praktyk handlowych a ochrona konsumentów w gospodarce cyfrowej*, [w:] *Verba volant, scripta manent: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Bogusławie Gneli*, red. A. Kaźmierczyk, K. Michałowska, M. Szaraniec, Warszawa 2023.
- Olczyk M., *Dopuszczalność kontroli wynagrodzenia success fee jako niedozwolonego postanowienia w umowie o odpłatne świadczenie usług prawnych przez adwokata lub radcę prawnego*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2016, nr 2.
- Sołtys B., *Charakterystyka i sens normatywnego wyróżnienia grupy umów o świadczenie usług prawniczych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2018, nr 112.
- Sołtys B., *Rozdzielenie zakresów prawniczej działalności regulowanej i wolnej – de lege lata i de lege ferenda*, „Przegląd Sejmowy” 2021, nr 3.
- Skuczyński P., *Etyka adwokatów i radców prawnych*, Warszawa 2016.
- Strugała R., [w:] *Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz*, red. P. Machnikowski, Warszawa 2022.
- Tomaszek A., *Deontologia zawodu adwokata i radcy prawnego wobec otwarcia korporacji*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 22.
- Wiewiórowska-Domagalska A., *Wydumane ryzyko utraty zarobku przez prawnika*, „Rzeczpospolita” z dnia 22 lutego 2023 r.
- Wiewiórowska-Domagalska A., *Sprawa wynagrodzenia litewskiego adwokata i jej stosowanie do umów o świadczenie usług prawnych i kredytów frankowych. Czy mamy do czynienia z przełomem? Głosa do wyroku TS z dnia 12 stycznia 2023 r., C-395/21 (D.V.)*, LEX el. 2023.